

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА АВІАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ Любов ПОМИТКІНА

«__» _____ 20__ р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)
ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
БАКАЛАВР
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 053 «ПСИХОЛОГІЯ»

Тема: «СТАТЕВІ ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ»

Виконавець: студентка групи Пс-501-Бз Пірожок Каріна Іванівна

Керівник: кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології
Ічанська О.М.

Нормоконтролер: завідувач лабораторії, викладач кафедри авіаційної психології
Гордієнко К.О.

КИЇВ – 2022

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій

Кафедра авіаційної психології

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач випускової кафедри

_____Любов ПОМИТКІНА

«___»_____2021 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання дипломної роботи

Пірожок Каріни Іванівни

1. Тема дипломної роботи: «Статеві особливості самооцінки у молодшому шкільному віці», затверджена наказом ректора № 2624/ст від 30.11.2021

2. Термін виконання дипломної роботи: з 03.01.2022 по 28.02.2022.

3. Вихідні дані роботи: вибірку склали 20 дітей у віці 8-9 років, учні школи №112 м. Києва; у дослідженні були використані методики:

1) Методика «драбинка» (В.Г. Щур).

2) Методика «Субтест №1» (А. В. Захарова).

3) Тест «знаходження кількісного прояву рівня самооцінки» по С.А. Будасі.

4. Зміст пояснювальної записки: дипломна робота складається з 2-х розділів. Перший розділ містить теоретичний аналіз статевих особливостей самооцінки дітей молодшого шкільного віку. У другому розділі представлено результати емпіричного дослідження статевих аспектів самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: 3 рисунки, 2 таблиці.

6. Календарний план-графік

№ з/пор.	Завдання	Термін виконання	Виконано
1.	Вибір теми та формулювання завдань	Вересень	
2.	Тематичний добір та аналіз наукових праць	Вересень	
3.	Оформлення теоретичної частини	Жовтень	
4.	Методологічне обґрунтування емпіричного дослідження	Жовтень	
5.	Проведення емпіричного дослідження	Листопад	
6.	Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	Листопад	
7.	Оформлення дипломної роботи відповідно до ДСТУ	Грудень	
8.	Попередній захист дипломної роботи	04.02.2022	
9.	Виправлення зауважень, оформлення рецензії	Лютий	
10.	Подання дипломної роботи нормоконтролеру та на підпис завідувачу кафедри	Згідно графіку	
11	Захист дипломної роботи	22.02.2022	

7. Дата видачі завдання: «30» листопада 2021р.

Керівник дипломної роботи _____ Олена ІЧАНСЬКА
(підпис керівника)

Завдання прийняв до виконання _____ Каріна ПІРОЖОК
(підпис випускника)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Статеві особливості самооцінки у молодшому шкільному віці»: 55 сторінок, 7 таблиць, 59 використаних джерел, 3 додатків.

СТАТЕВІ ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК, Я-ОБРАЗ, Я-КОНЦЕПЦІЯ.

Об'єктом дослідження виступає самооцінка як психологічний феномен.

Предметом дослідження є особливості самооцінки у молодшому шкільному віці в залежності від статі.

Мета дослідження: встановити статеві особливості самооцінки в молодшому шкільному віці.

Методи дослідження: теоретичні; психодіагностичні: методика «драбинка» (В.Г. Щур); методика «Субтест №1» (А. В. Захарова); тест «знаходження кількісного прояву рівня самооцінки» по С.А. Будасі.

Виявлено, що у молодшому шкільному віці стать не впливає на самооцінку.

Отримані результати дослідження допомогли розробити практичні рекомендації, які можуть бути використані в роботі вчителів і шкільних психологів на етапі початкової шкільної освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ САМООЦІНКИ ТА ЇЇ СТАТЕВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	12
1.1. Поняття і види самооцінки	12
1.2. Особливості самооцінки у молодшому шкільному віці	21
1.3. Статеві особливості самооцінки молодших школярів	32
Висновки до розділу 1	35
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТЕВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМООЦІНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	36
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження	36
2.2. Аналіз отриманих результатів	38
2.3. Рекомендації щодо підвищення самооцінки у молодших школярів	42
Висновки до розділу 2	45
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49
ДОДАТКИ	55

ВСТУП

Актуальність. Вимоги сучасного суспільства орієнтують сучасну освіту на формування особистості, здатної самотійно і вільно мислити, знаходити креативні шляхи вирішення різного роду проблеми. Саме ці якості особистості цінуються сьогодні значно вище, ніж володіння нею великим обсягом інформації. Це означає, що пріоритетним завданням школи є підготовка учнів до реального світу.

Передбачається готовність учнів в майбутньому відкрито висловлювати і відстоювати своє соціальне становище, критично оцінювати свої власні наміри, думки і дії, взяти на себе відповідальність за результати своїх дій. Самооцінка пов'язана з однією з головних потреб людини – потреба в самоствердженні, прагнення людини знайти своє місце в житті, щоб встановити себе в якості члена суспільства в очах оточуючих і в своїй власній думці.

Самооцінка молодших школярів-це важлива складова формування його особистості. Її рівень чинить істотний вплив на мотивацію дитини до навчання, на його здатність засвоювати нові матеріали і виробляти корисні навички, на його впевненість до себе. Молодший шкільний вік є періодом насиченого складання самооцінки. Це обґрунтовано тим, що дитина включається в нову суспільно значиму і оцінювану діяльність, значущим розширенням кола спілкування.

Формування в учнів адекватної самооцінки є важливим фактором розвитку особистості. У дітей адекватна самооцінка формується під впливом оцінок з боку оточуючих. Спочатку найближчих родичів і друзів, а потім в процесі своєї діяльності і самотійної оцінки її результатів.

В самооцінці «відбивається те, що дитина з'ясує для себе від інших, і його зростаюча власна активність, спрямована на розуміння власних дій і особистих якостей» [16]. Адекватна самооцінка є важливим механізмом регуляції поведінки і відіграє велику роль в оволодінні учнями навчальною програмою, в реалізації їх можливостей і здібностей, у встановленні довірчих

відносин з однолітками. Вона сприяє формуванню у дітей переконаності всередині себе і впевненості у власних силах.

Стійка самооцінка є початком для розвитку особистої повноцінності і компетентності. Неадекватна самооцінка (як завищена, так і занижена), навпаки, перешкоджає розкриттю і реалізації здібностей і можливостей дитини. Це призводить до появи внутрішніх конфліктів, порушення спілкування з однокласниками і в цілому свідчить про неблагополучний розвиток особистості дитини.

У практиці початкового шкільного навчання, головна і основна увага приділяється вмінням і знанням. Чи не визначається якість роботи і не оцінюється особистісний розвиток дітей, тим самим воно не є значущим для педагогів. Але зв'язок між особистісним розвитком дитини і успішністю навчання все ж існує.

Багато педагогів, психологів і методистів відображали проблему оцінювання та оцінки у своїх працях, такі як: Г. М. Андрєєва, Б. С. Братусь, Л. С. Виготський, Л. І. Божович, В. Л. Бороздіна, А. Н. Леонтєв, А. В. Петровський, А. І. Ліпкіна, І. В. Шаповаленко. У психолого-педагогічній літературі багато авторів, вивчаючи окремі характеристики самооцінки, не відносять їх до основних її структурних компонентів. У роботі М.Н. Лісіної вказується, що треба відмовитися від визначення адекватної самооцінки. Поряд з даними положенням в сучасних дослідженнях важливе значення відводиться експериментальному вивченню стійкості самооцінки.

Самооцінка – це складне психологічне утворення, яке є одним з компонентів «Я-концепції». Вона входить в структуру особистості в якості оціночного компонента і тісно взаємопов'язана з іншими проявами психічного життя людини. Актуальність даної проблеми і значимість її для психолого-педагогічної теорії і практики зумовили вибір теми нашого дослідження. Відповідно до названої теми визначимо її науковий апарат.

Проблема дослідження: як впливає стать на формування у молодших школярів адекватної самооцінки.

Мета дослідження: встановити статеві особливості самооцінки в молодшому шкільному віці.

Об'єктом дослідження виступає самооцінка як психологічний феномен.

Предметом дослідження є особливості самооцінки у молодшому шкільному віці в залежності від статі.

Гіпотеза: формування адекватної самооцінки молодших школярів не залежить від статі.

У відповідність з проблемою, предметом, об'єктом і метою дослідження поставлені наступні завдання:

1. Визначити поняття самооцінки в психолого-педагогічній літературі;
2. Описати прояв самооцінки в молодшому шкільному віці;
3. Виявити показники самооцінки у молодших школярів жіночої статі.
4. Виявити показники самооцінки у молодших школярів чоловічої статі.
5. Провести порівняльний аналіз показників самооцінки молодших школярів різних статей.

Методи та методики дослідження:

- аналіз та узагальнення даних з проблематики самооцінки психолого-педагогічної літератури;

- емпіричні: Методика «драбинка» (В.Г. Щур), Методика «Субтест №1» (А. В. Захарова), Тест «знаходження кількісного прояву рівня самооцінки» по С.А. Будассі.

- методи математичної обробки даних дослідження: Т-критерій Стьюдента.

Новизна дослідження: створені умови, спрямовані на формування у молодших школярів адекватної самооцінки.

Практична значимість: результати проведеного дослідження можуть застосовуватися вчителями початкових класів, а також в роботі психологів. Структура дослідження відображає логіку дослідження і складається з вступу, двох розділів, висновку, списку літератури і додатки.

РОЗДІЛ 1

АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ САМООЦІНКИ ТА ЇЇ СТАТЕВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Поняття і види самооцінки

Проблема виникнення та розвитку самооцінки є однією з головних проблем становлення особистості дитини. Самооцінка є істотним компонентом розвитку самосвідомості, тобто оцінки власної особистості, фізичних сил, розумових здібностей, дій, мотивів і цілей своєї поведінки, ставлення до інших і до самого себе. Самооцінка у зарубіжній та вітчизняній психології досліджувалася завдяки становленню та розвитку самопізнання та самосвідомості.

Усі ці дослідження зосереджені на двох групах питань. З одного боку, питання самосвідомості та самопізнання в контексті більш загальної проблеми формування особистості обговорюється в методологічному та теоретичному аспектах. У рамках цього дослідження можна виділити таких педагогів і психологів, як Б.Г. Ананьєв, А.Н. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, М.Н. Скаткін.

Що стосується другої групи досліджень, то тут розглядаються більш глибокі та конкретні питання, пов'язані з особливостями формування самооцінки, їх співвідношенням з оцінками навколишнього суспільства. Можна виділити публікації А. І. Ліпкіна, Г. К. Селевко, Л. С. Славіної, Л. П. Гримак з цього питання. У психологічній літературі, присвяченій вивченню самооцінки, можна ознайомитися з її визначенням, наголошеним різними авторами, а також з основними аспектами її формування.

В. А. Крутецький під самооцінкою розуміє ставлення особистості до себе, яке поступово стає звичним. Воно може проявлятися як незгода чи згода і визначає віру індивіда у свій сенс і самоцінність [34, с. 87]. Інакше, за Р. Бернсом, «самооцінка є особистим судженням про самоцінність». Приблизно так само визначає самооцінку І. М. Розенберг: для нього це негативне чи позитивне ставлення, яке зосереджено на конкретному об'єкті під назвою «Я» [8, с. 56].

А. М. Спиркін вважає, що самооцінка – це «ставлення до себе», яке разом із самопізнанням є частиною самосвідомості [6, с. 84]. У цій роботі визначення самооцінки базується на позиції, висловленої у визначенні С. Л. Бороздіної: «Самооцінка - це наявність критичної позиції особистості по відношенню до того, чим вона володіє, певної системи цінностей. За результатами самооцінки створюється те чи інше ставлення до себе, негативне чи позитивне, з ознаками неприйняття чи заперечення» [11, 97].

Виходячи з визначення, даного Р. Бернсом, «Самооцінка» - судження людини про наявність, слабкість або відсутність певних рис, характеристик, порівняно з певним чином - еталоном. Самооцінка визначається оцінним ставленням людини до себе, своєї зовнішності, характеру, мови тощо. Це психологічне утворення, організоване, функціонує, ієрархічне на різних рівнях. Людина виступає для себе як особливий об'єкт пізнання. Самопізнання входить в ще більш складну і ширшу систему пізнання зовнішнього світу і здійснення безперервного впливу людини з боку зовнішнього світу. Самооцінка пов'язана з усіма сторонами життя людини [8, с. 26]. Основними методами самооцінки є: самоаналіз, самопізнання, самоспостереження, самоставлення та порівняння. На цій основі індивід оцінює себе, свої якості, здібності, своє місце в суспільстві, а також результати, досягнуті в різних сферах діяльності та взаємин з іншими людьми.

Залежно від рівня самооцінки, тобто завищеної, заниженої чи адекватно-дійсної, людина здатна пригнічувати чи стимулювати свою активність. Самооцінка залежить не тільки від критичного мислення, від розвитку рефлексії людини, а й від претензій до себе та інших. На думку А. В. Захарової [28, с. 55], «структура самооцінки представлена двома компонентами: когнітивним та емоційним». Перше - це мислення дитини про себе, а друге - це знання про себе. У процесі самооцінки ці структурні компоненти працюють у нерозривній єдності: жодне з них не може бути представлено в чистому вигляді. Знання про себе здобувають у соціальних контактах, які неминуче переростають в емоції, силу та напругу, що залежать від важливості

оцінюваного змісту для особистості. Якісна своєрідність когнітивного та емоційного компонентів надає їх єдності внутрішньо диференційованого характеру, що визначає особливості розвитку кожного з них.

А. В. Захарова проводила дослідження, спрямовані на вивчення специфіки взаємодії цих компонентів у молодшому шкільному віці. Дослідниця виділила три рівні когнітивної сформованості [28, с. 48]:

перший рівень вважається високим. Характеризується реалістичною самовпевненістю дитини: наявністю узагальнених ситуацій, у яких реалізуються оцінювані якості; переважає орієнтація в обґрунтуванні самооцінки на знання своїх рис і глибокого багатогранного змісту самооцінних суджень, а також їх вираження, особливо в проблемних формах.

другий рівень вважається середнім. Для нього характерні: орієнтація дітей на обґрунтування самооцінки, особливо на думку інших, на аналіз реальних фактів, суперечливі прояви реалістичної самооцінки, наявність самооцінних суджень вузького змісту та їх виконання, форми використання переважно категоричні і проблемні.

третій рівень - низький. Цей рівень характеризується переважною відсутністю самооцінки у дітей; обґрунтування її емоційних уподобань (бажаю); відсутність підтвердження самооцінки, аналіз реальних фактів, поверхневий зміст самооцінки та використання її особливо в категоріальних формах.

Порівняльний аналіз функціонування когнітивного та емоційного компонентів самооцінки за обраними показниками дозволив констатувати наступне: середній рівень самозадоволеності є лише адекватним і корелює з відносно високим показником когнітивного розвитку. Низькі показники свідчать про самозадоволеність у неадекватно заниженому варіанті, пов'язаному з високим рівнем когнітивного розвитку дітей, а в адекватному варіанті – із зниженим рівнем його розвитку.

У взаємодії емоційного та когнітивного компонентів самооцінки чіткіше простежуються такі тенденції:

- найвищий рівень когнітивного розвитку корелює або з достатньо високим, або з явно заниженим рівнем самооцінки, тобто з вираженою незадоволеністю дитини собою, що відображає її рефлексивно-критичне ставлення до себе.

- високий ступінь когнітивного розвитку, як би задає полярний ступінь самозадоволення на основі помірно розумного або висококритичного ставлення дитини.

- нижчі рівні когнітивної сформованості менш сильно пов'язані з рівнем самозадоволеності дитини.

Л. І. Божович наголошує на неоднозначності критеріїв самооцінки. Він стверджував, що людина оцінює себе двома способами: порівнюючи рівень своїх домагань з об'єктивними результатами своїх дій, або порівнюючи себе з оточуючими. Чим вищий рівень домагань, тим важче її задовольнити. Невдачі та успіхи в будь-якій сфері діяльності істотно впливають на індивідуальну оцінку здібностей і навичок у цьому виді діяльності: невдачі загалом знижують вимоги, а успіхи підвищують їх. Не менш важливий момент порівняння: оцінюючи себе, індивід мимоволі чи свідомо порівнює себе з іншими, враховуючи не лише власні досягнення, а й соціальну ситуацію в цілому. На самооцінку особистості в цілому впливають індивідуальні особливості особистості, а також те, наскільки важливі для неї характеристики чи види діяльності. Існує нескінченна кількість варіацій оціночних суджень. На їхню думку, неможливо судити про людину, не знаючи системи її особистісних цінностей, тієї чи іншої якості чи сфери діяльності, які є для неї базовими [10, с. 86].

У своїх працях Є. І. Савонко розрізняє особисту і поточну самооцінку. «Поточна самооцінка – це оцінка людини за її поведінку та вчинки. Така самооцінка є своєрідною саморегуляцією людиною своєї діяльності та поведінкових реакцій. Вироблення самоконтролю своїх дій і подальше визначення їх прийнятності та придатності, а також ступеня успішності здійснюється відповідно до корекції самооцінки тих самих дій і поведінки,

тобто самооцінки. Що стосується особистої впевненості в собі, то це ставлення людини до своїх особистих якостей, здібностей, можливостей, а також до зовнішності. Це допомагає визначити ступінь самозадоволеності на основі якісної та кількісної оцінки цього рівня» [4, с. 49].

Дослідниця А. В. Захарова розрізняє самооцінку за модальністю. Вона може бути відображена або в проблемній формі, яка реалізує рефлексивне ставлення суб'єкта до себе (по відношенню до якого він намагається щось зробити) з можливістю його трансформації, або в категоріальній формі, що відображає самовпевнену оцінку суб'єкта і психічні властивості [28, с. 65]. Відповідно до неї можна виділити класифікацію видів самооцінки: поточну, прогностичну та ретроспективну. Прогностична самооцінка - визначення ставлення суб'єкта до своїх здібностей і можливостей. Вона пов'язана з формуванням у людини здатності передбачати, прогнозувати результати своїх дій у тій чи іншій сфері діяльності.

В. А. Ядов [7, с. 24] зазначає, що прогностична самооцінка включає те, як людина сприймає своє майбутнє. Фактична самооцінка-визначення предмета правомірності своїх дій. Це пов'язано з самоконтролем. Ретроспективна самооцінка фіксує результати діяльності.

Л. С. Виготський вважав, що в сім років починає формуватися самооцінка - цілісне, стійке безситуаційне і в той же час самостійне ставлення дитини до себе. Самооцінка визначає ставлення дитини до себе, поєднуючи досвід її діяльності та спілкування з іншими людьми. Це основна особистісна інстанція, яка дозволяє контролювати свою діяльність з точки зору нормативних критеріїв, реалізовувати свою цілісну поведінку відповідно до суспільних норм [19, с. 85]. Коли ми говоримо про самооцінку, ми говоримо про самооцінку людини, зазвичай підкреслюючи результат: високий чи низький, розумний чи неадекватний, завищений чи занижений. Моральні та соціальні норми, звичаї та традиції є важливим стрижнем самооцінки в суспільстві. На думку вітчизняного психолога С. Л. Рубінштейна [50, с.180], висока самооцінка «передуює» реальним здібностям особистості, вона

необхідна для особистісного зростання. Саме за наявності високої самооцінки можливе реальне розуміння ситуації, себе та інших. Така поведінка людини розрізняє інтеграцію реального та об'єктивного.

Р. Бернс [8, с. 49], аналізуючи велику кількість досліджень зарубіжних авторів, констатує, що на межі дошкільного та молодшого шкільного віку відбувається якісний стрибок у формуванні самооцінки. Однак широке тлумачення цього поняття обмежує висновки про конкретність і не дозволяє достатньо проаналізувати зміни, що відбуваються. Зрозуміло, що самооцінка не існує окремо від ідеї оцінюваних властивостей. Тому самооцінку слід розглядати в контексті загального уявлення про себе. Згідно з науковими даними, зміст уявлень суб'єкта про себе і свої риси не містить ціннісно нейтральних властивостей, позбавлених особистісної значущості для суб'єкта. Всі ці характеристики надають суб'єкту високе негативне або позитивне значення.

Проводить Д. Б. Ельконін [19, с. 72] з групою дослідників провів експериментальне дослідження, засноване на наступних гіпотезах:

1) ранній «Я-образ» проявляється у зв'язку з кризою семи років, оскільки саме в цьому віці дозрівають пізнавальні передумови його формування. У цьому віці дитина відходить від розслабленого комбінованого самопочуття. Його ставлення до себе опосередковане.

2) Ранній «Я-образ» зазвичай є передбачуваним, а не спостережуваним, і може ґрунтуватися на цінності.

У початковій школі у дитини починає формуватися самооцінка. Певна ситуативна самооцінка, яка не пов'язана зі змістовним уявленням дитини про себе і свої здібності, проявляється більше як «Я-концепція». Однак самооцінка стає більш неситуативною і стабільнішою саме тоді, коли вона асоціюється з «концепцією Я», і між ними немає суттєвих відмінностей. Під час навчання в початковій школі «Я-образ» формується вдвічі швидше.

Наукові дослідження Л. С. Славіної [19, с. 100] показали, що у дітей молодшого шкільного віку є всі види самооцінки:

- адекватна стійка;
- завищена стійка;
- нестійка, у бік неадекватного заниження чи завищення самооцінки.

Насправді вміння правильно судити про себе і свої навички збільшується з роками, але при цьому зменшується схильність до переоцінки.

Якщо говорити про стійку низьку самооцінку, то це вкрай рідко. Все це може говорити лише про те, що самооцінка старшокласників динамічна і водночас має здатність до опору, незабаром переходить у внутрішню позицію особистості, стає, так би мовити, мотивом поведінки та впливає на формування певних рис особистості.

Дитині, яка має достатню впевненість у собі, властиві життєрадісність, винахідливість, активність, комунікабельність і почуття гумору. Як правило, помилки в роботі така дитина шукатиме самостійно та зацікавлено, підбираючи при цьому завдання, які відповідають її власним можливостям. Щодо дітей з високим рівнем впевненості в собі, можна сказати, що суттєвою ознакою можна вважати активність і бажання досягти успіху в будь-якій діяльності.

Дитину з таким рівнем самооцінки можна охарактеризувати як найбільш самостійну. Вона переконана, що сама зможе досягти успіху. Як правило, такі діти являються оптимістами. Крім того, їх оптимізм і впевненість у собі ґрунтуються на належній впевненості у власних можливостях та особистих здібностях. Неадекватно низька оцінка себе у дітей молодшого шкільного віку виявляється переважно в рисах особистості та поведінці. У випадку, коли цих дітей просять перевірити власну роботу і пошукати в ній будь-які помилки, вони читають її тихо і, нічого не виправляючи, відмовляються від перевірки, пояснюючи, що помарок та помилок в ній немає. Якщо дитину заохочувати і підбадьорювати, вона поступово втягнеться в роботу і теж знайде деякі помилки.

Такі діти зазвичай обирають легкі завдання – в експериментальній ситуації і в житті. Вони ніби хапають свій маленький успіх, бояться його

втратити, а тому чомусь бояться самої діяльності. Що стосується ставлення до діяльності інших, то вони схильні його переоцінювати. Невпевненість у собі таких дітей відбивається на їхніх планах на майбутнє. Характерною рисою молодших школярів із заниженою самооцінкою є їхня схильність зайти всередину себе, шукати в них слабкі місця і зосереджувати на них увагу. Нормальному розвитку дітей у цьому віці із заниженою самооцінкою заважає їх підвищена непевненість у собі та самокритичність.

Категорія дітей із завищеною впевненістю в собі характеризується переоцінкою своїх здібностей, особистих якостей і результатів діяльності. Зазвичай вони обирають складні завдання, які, очевидно, їм не по силам. Після невдачі продовжують наполягати на своєму або швидко переходять до легшого завдання, керуючись мотивом престижу. Такі діти не обов'язково вихваляються, але вони критично ставляться до інших людей і вони бракують все, що ті роблять.

Снобізм, зарозумілість, нетактовність, надмірна самовпевненість – ці риси особистості формуються у дітей із завищеною самовпевненістю. Якщо не вдається задовольнити рівень домагань, тому що він відрізняється від можливостей дитини, то у нього починаються гострі емоційні переживання, які можуть викликати деякі форми негативної поведінки, такі як опір, впертість, негативізм, агресивність тощо.

Експериментальна трансформація самооцінки показала, що неадекватна самооцінка проти перебудови і що дитина прагне її підтримувати, ігноруючи оцінку оточуючих і власний досвід. Він не хоче визнавати, що має некомпетентність, слабкість, залежність.

Тривале завищення самооцінки відбувається у двох випадках: коли дитина, незважаючи на успіх, все ж отримує від когось хорошу оцінку (порушення однієї з вимог щодо заохочення – необ'єктивна оцінка) або коли вона володіє навичками, які можуть забезпечити йому частковий або тимчасовий успіх. Якщо у дітей ще не сформувалася завищена впевненість у собі, якщо дослідження таких дітей виявило джерела можливого формування

таких установок, воно може змінити, усунути афективні переживання таких дітей і привести їхню поведінку в норму.

Знання самооцінки людини є дуже важливим у процесі встановлення з нею міжособистісного контакту, для повсякденного спілкування, до якого неодмінно залучаються люди. Особливо важливо враховувати самооцінку дитини. Як і все в ньому, вона лише на стадії формування, а отже, більшою мірою, ніж доросла людина, уражається і змінюється. Людина як особистість — істота, що самооцінює. Без самооцінки важко або навіть неможливо визначити своє місце в житті. Справжня самооцінка передбачає критичне ставлення до себе, постійне пристосування своїх здібностей до вимог, які висуває життя, вміння ставити досяжні цілі.

А. Г. Спіркін [3, с. 59] відзначає, що самооцінка відіграє дуже важливу роль в організації ефективного управління своєю поведінкою. Це суб'єктивний рівень визначення вимог, тобто тих завдань, які людина ставить у житті і які, як вважають, вона здатна їх виконати.

Незважаючи на те, що індивідуальна психіка зазвичай досягає відносної самостійності до кінця статевого дозрівання, формування особистості починається тоді, коли у дитини починає розвиватися самосвідомість, тобто приблизно з трьох років. Тому роль самооцінки у формуванні молодших школярів важко переоцінити. Адже сенс освіти – у розвитку індивідуальних умінь, у тому числі й розвитку навичок самопізнання. Недостатнє самосприйняття часто є джерелом невдач, хибного шляху до самоствердження, надмірних вимог і, зрештою, серйозних розладів, невротичних захворювань і дезадаптації. Справжня самооцінка дає людині моральне задоволення і зберігає її людську гідність.

Таким чином можемо стверджувати, що самооцінка – це важлива внутрішня характеристика людини, яка дозволяє досягти поставлених цілей і стати успішним. Реальна оцінка власних можливостей дозволяє швидко орієнтуватися в життєвій ситуації і приймати правильні рішення. Формуватися вона починає вже в дитячому віці.

1.2. Особливості самооцінки у молодшому шкільному віці

Молодший вік охоплює період життя від 6 до 11 років, коли дитина проходить навчання в початкових класах, і визначається найважливішою обставиною в житті дитини – її вступ до школи. На думку, К. К. Платонова в цей час відбувається інтенсивний біологічний розвиток дитячого організму (Центральної і вегетативної нервових систем, кісткової і м'язової систем, діяльності внутрішніх органів). В основі такої перебудови (її ще називають другою фізіологічною кризою) лежать ендокринні перетворення – включаються в дію «нові» залози внутрішньої секреції і перестають діяти «старі». Така фізіологічна перебудова вимагає від організму дитини великої напруги для всіх резервів. У цей період зростає рухливість нервових процесів, процеси збудження переважають, і це визначає такі характерні особливості дітей молодшого шкільного віку, як підвищена емоційна збудливість і непослідовність [49, с. 26].

Оскільки м'язовий розвиток і способи управління ним не йдуть синхронно, то у дітей цього віку є особливості в організації руху. Розвиток великих м'язів випереджає розвиток дрібних, в зв'язку з чим діти краще виконують сильні і розмашисті рухи, ніж дрібні, які вимагають точності (наприклад, при письмі). Разом з тим зростаюча фізична витривалість, підвищення працездатності носять відносний характер, і в цілому для дітей залишається характерність підвищеної стомлюваності і нервово-психічна вразливість. Їх працездатність зазвичай припиняється через 25-30 хвилин уроку. Молодші школярі стомлюються в разі відвідування групи продовженого дня, а також при підвищеній емоційній насиченості уроків.

Фізіологічні трансформації викликають величезні зміни в психічному житті дитини. З вступом в шкільне життя у дитини немов би відкривається нова епоха. Л. С. Виготський [19, с. 86] говорив, що розставання з дошкільним віком – це розставання з дитячою безпосередністю. Дитина, потрапляючи в

шкільне дитинство, виявляється в менш поблажливому і більш суворому світі. І від того, як вона до цих умов пристосована, залежить дуже багато чого. Викладачам і батькам необхідно володіти знаннями про даний період розвитку дитини, оскільки несприятливий його перебіг для багатьох дітей стає початком розчарування, причиною конфліктів вдома і в школі, слабкого оволодіння шкільним матеріалом. А негативний емоційний заряд, отриманий в молодших класах, може виявитися конфліктом в майбутньому.

На думку, Д. Б. Ельконіна шкільний вік, як і всі віки, відкривається критичним, або переламним періодом, який був описаний в літературі раніше інших як криза семи років. Давно помічено, що дитина, при переході з дошкільного на молодший шкільний вік дуже рідко змінюється і стає більш важкою у виховному відношенні, ніж раніше. Це якась перехідна щабель – вже не дошкільник, але ще і не школяр. Коли починається кризовий період у дошкільника, недосвідченому спостерігачеві стає очевидним, що дитина раптом втрачає наївність і безпосередність. У поведінці, у ставленні з оточуючими вона стає не такою зрозумілою у всіх проявах, якою була до цього [9, с. 94]. Б. Г. Ананьєв стверджує, що в 7-річному віці ми маємо справу з початком виникнення такої структури переживань, коли дитина починає розуміти, що означає «Я радію», «я засмучена», «я сердита», «я добра», «я зла», тобто у неї виникає осмислене орієнтування у власних переживаннях. Завдяки цьому, виступають деякі особливості, що характеризують кризу семи років [2, с. 64]:

1. Переживання набувають сенсу (сердита дитина розуміє, що вона сердита), завдяки цьому у дитини виникають такі нові ставлення до себе, які були неможливі до узагальнення переживань.

2. До кризи семи років вперше виникає узагальнення переживань, або афективне узагальнення, логіка почуттів. Є глибоко відсталі діти, які на кожному кроці переживають невдачі: звичайні діти грають, дитина-«невдаха» намагається приєднатися до них, але їй відмовляють, вона йде по вулиці, і над нею сміються.

Одним словом, вона програє на кожному кроці. У будь-якому випадку у неї є реакція на власну неадекватність, і через хвилину ви спостерігаєте - вона цілком задоволена собою. Тисячі індивідуальних невдач і відсутність загального відчуття неповноцінності, вона не усвідомлює те, що було багато разів.

У дитини шкільного віку спостерігається узагальнення почуттів, а це означає, що якщо у неї багато разів траплялася певна ситуація, у неї виникає афективне утворення, природа якого також стосується окремого переживання, або афект, пов'язаний з одним сприйняттям чи спогадом. Наприклад, у дошкільника немає справжньої самооцінки. Рівень наших вимог до себе, до нашого успіху, до свого становища виникає саме у зв'язку з кризою семи років.

Криза семи років, таким чином, формується на основі виникнення особистісної свідомості. Основні симптоми кризи:

1) втрата безпосередності. Між бажанням і дією існує досвід, наскільки ця дія буде важливою для самої дитини;

2) манерність; дитина щось будує з себе, щось приховує (з'являється закритість);

3) симптом «гарячої цукерки»: дитина переживає погані моменти, але намагається цього не показувати. Виникають труднощі у вихованні, дитина починає замикатися і стає некерованою.

На думку Т. В. Склярова, у дитини з'являється нове внутрішнє життя, досвід, який прямо і безпосередньо не перевершує зовнішнє життя. Але це внутрішнє життя не байдуже до зовнішнього, воно впливає на нього [61, с. 86].

В. А. Крутецький писав, що виникнення внутрішнього життя є надзвичайно важливим фактом, тепер орієнтація поведінки буде здійснюватися в межах цього внутрішнього життя. Криза вимагає переходу до нової соціальної ситуації і нового змісту взаємин. Дитина повинна вступати у відносини з суспільством як група людей, які виконують обов'язкові, суспільно необхідні та суспільно корисні види діяльності. У наших умовах схильність до нього проявляється у бажанні швидше йти до школи. Часто

вищий рівень розвитку, якого досягає дитина у сім років, плутають із проблемою готовності дитини до школи.

Спостереження за першими днями перебування дитини в школі показують, що багато з дітей ще не готові до навчання [34, с. 41]. Симптом, що скорочує дошкільний і молодший шкільний вік, стає лише «симптомом втрати безпосередності» (Л. С. Виготський): між бажанням щось робити і самою діяльністю виникає новий момент — зосередження на тому, що спонукає дитину до певного виконання діяльності.

Ця внутрішня орієнтація — наскільки важливою для дитини може бути діяльність — задоволення чи невдоволення місцем, яке дитина буде займати у стосунках з дорослими чи іншими людьми. Вперше виникає емоційно-сміслового, натякаюча основа вчинку. На думку Д. Б. Ельконіна, в той момент, коли з'являється зосередженість на сенсі вчинку, саме тоді дитина вступає в новий вік. Діагностика цього переходу є однією з найактуальніших проблем сучасної психології [19, с. 109].

Л. С. Виготський говорив, що готовність до школи формується під час самого навчання — поки не почнеш навчати дитину за логікою програми, готовності до навчання ще немає; готовність до школи зазвичай формується до кінця першого півріччя першого року відвідування школи [19, с. 55]. Останніми роками освіта доступна в дошкільному віці, але для неї характерний виключно інтелектуальний підхід.

Дитина вчиться рахувати, читати, писати. Готовність визначається діяльністю, в яку включені всі ці навички. Засвоєння знань і умінь у дітей дошкільного віку включається в ігрову діяльність, а тому ці знання мають іншу структуру. Тому першою вимогою, яку слід враховувати при вступі до школи, є те, що готовність до школи ніколи не повинна вимірюватися формальним рівнем навичок, таким як письмо, читання та обчислення. Коли дитина володіє ними, вона може ще не мати відповідних механізмів психічного здоров'я.

За даними Д. Б. Ельконіна [69, с. 54], в першу чергу необхідно звернути увагу на появу довільної поведінки — як дитина грає, дотримується правил,

бере на себе ролі? Перетворення правил у внутрішній екземпляр поведінки є важливою ознакою підготовленості. Перехід до шкільної системи — це перехід до засвоєння наукових понять. Дитина повинна перейти від реактивної програми до програми шкільних предметів (Л. С. Виготський).

Дитина повинна спочатку розрізняти різні сторони дійсності, тільки в цьому випадку можна переходити до вивчення предметів. Дитина повинна вміти бачити в предметі деякі його окремі сторони, параметри, що складають зміст того чи іншого предмета науки. По-друге, для того, щоб дитина засвоїла основи наукового мислення, вона повинна зрозуміти, що її власний погляд на речі не може бути абсолютним або унікальним. З точки зору психічного розвитку в центрі знаходиться формування довільності (планування, виконання програм дій і контроль). Відбувається поліпшення пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті), формування вищих психічних функцій (мова, лічення, читання, письмо), що дозволяє дітям молодшого шкільного віку проводити більш складні, порівняно з дошкільнятами, розумові операції. При сприятливих умовах навчання і достатньому рівні психічного розвитку на цій основі виникають передумови для розвитку теоретичного мислення і свідомості.

З праць Л. С. Виготського [19, с. 22] відомо, що кожен етап психічного розвитку дитини характеризується відповідним типом лідерської діяльності. У дошкільному віці навчальна діяльність являється головною. «Потрібно усвідомлювати, що на попередніх етапах свого розвитку дитина вчилася, але лише тепер навчання постає перед ним як самостійна діяльність. У шкільні роки навчальна діяльність починає займати центральне місце в діяльності кожної дитини. Усі основні зміни в психічному розвитку дитини спостерігаються на цьому етапі і пов'язані насамперед з навчанням.

За словами Є. І. Савонько, прихід до школи змінює емоційну сферу дитини. З одного боку, у молодших школярів, особливо у першокласників, значною мірою зберігається властивість і здатність дошкільнят бурхливо реагувати на певні ситуації чи події, які на них впливають. Діти чутливі до

впливів світу, умов життя, вразливі та емоційно чутливі. Насамперед вони сприймають властивість тих предметів, які сприймають безпосередню емоційну реакцію, емоційне ставлення. Зазвичай найкраще сприймається яскравий, живий, візуальний образ. З іншого боку, вступ до школи формується новими, специфічними емоційними переживаннями, адже свобода дошкільного віку змінюється підкоренням новим правилам життя та залежністю.

Це кардинально змінює весь спосіб життя дитини. Донедавна гра була основним заняттям у розвитку маленького дошкільника, а тепер він школяр, тож змінилася вся система взаємин з однолітками та дорослими. У дитини з'явилася абсолютно нова система взаємин, а саме стосунки з педагогами, які в очах дитини є не «представниками батьків, а повноважним представником суспільства, озброєним усіма засобами контролю та оцінки, що діє від імені суспільства». [17, с. 15].

А. Г. Спіркін писав, що знання для дитини в цьому віці не бувають без вчителя. А якщо дитина полюбить вчителя, її прагнення до знань, безсумнівно, підвищиться, заняття буде для неї цікавим і бажаним, а взаємодія з учителем – радісним і принесе багато корисних плодів. Якщо дитина не любить вчителя, навчання для неї втрачає будь-яку цінність [23, с. 34].

На думку Б. Г. Ананьєва, гра зовсім не закінчується в молодшому шкільному віці, вона набуває інших форм і значень. Важливе місце в житті дитини займає гра разом з навчальною діяльністю, особливо іграми з правилами, іграми-драматизації. Багато учнів беруть до класу улюблені іграшки і на перервах активно грають з друзями, забуваючи, що вони серед стін школи. І хоча гра вже не займає важливого місця в житті дитини, що було притаманне їй у дошкільному віці, вона все ще має велике значення в розумовому розвитку дітей молодшого шкільного віку [2, с. 64].

Однак через психологічну відсталість деякі учні опиняються в цей час у скрутному становищі: для них ігрова діяльність не втратила своєї актуальності, але в той же час школа ставить до них нові вимоги і стикається

з необхідністю призначити відповідні форми життя в шкільному віці, де вже ведуть навчальну діяльність, виникають нові соціальні установки, нові соціальні мотиви, пов'язані з почуттям обов'язку та відповідальності, потребою в освіті («бути грамотним»).

У своїй роботі С. Л. Рубенштейн писав, що велике значення для формування особистості дитини 7-9 років має колектив, який формує соціальну орієнтацію вихованця. Особливо в кінці початкової школи дитина шукає товариства інших дітей. Його цікавлять справи класу, невід'ємною частиною якого він є. Думки її однолітків починають набувати особливого значення. Молодші школярі хочуть зайняти своє місце в класі, отримати повагу та авторитет однолітків. Процес введення учнів у шкільне життя є відносно складним, неоднозначним і часто суперечливим. По-перше, цей процес індивідуальний. Учні відрізняються за станом здоров'я, темпераментом, зовнішністю, знаннями, навичками, ступенем дружби, тому по-різному входять у систему колективних відносин. Це особливо важко молодшим школярам, у яких недостатньо розвинена самооцінка та самосвідомість, вміння правильно оцінювати підхід однолітків, колективу, вміння знайти місце в колективі [55, с. 67].

Бажання молодших школярів також полягає в тому, щоб вони воліли стати дорослими, вони охоче наслідують прикладу батьків, старших братів чи сестер, а також вчителів. Бажання цієї дорослості діти реалізують у всіх формах повсякденного життя: спілкування з однолітками, вчителями, батьками, а також ігри, де дитина може активно проявити свою самостійність і незалежність. Бажання стати більш дорослим – це також непереборне бажання здобувати нові знання, як-от оволодіння читанням, письмом, бажання почати говорити іноземною мовою.

Тому не потрібно нагадувати дитині, що вона маленька і надмірно турбуватися про неї, а навпаки, намагатися довірити їй «важливі» справи, покласти на неї певну відповідальність і свідомо припускати, що у неї все вийде. Це означає, що ми, дорослі, робимо для неї відчутним цей процес

дорослішання. Саме на цьому етапі можна найбільш ефективно впливати на особистісну та інтелектуальну сферу дитини. Використання різноманітних розвиваючих вправ чи ігор у роботі з дітьми дошкільного віку позитивно впливає на розвиток не лише пізнавальної, а й особистісно-мотиваційної сфер учнів. Створений на уроці корисний емоційний фон значною мірою сприяє розвитку мотивації до навчання, що є необхідною умовою ефективної адаптації молодшого школяра, а також є основою цього періоду розвитку дітей.

У перші роки навчання в школі можна успішно вдосконалювати мову дитини і, спираючись на її допитливість, стимулювати пізнавальний інтерес до навчальної діяльності. Пластичність механізму засвоєння природної мови дозволяє дітям молодшого шкільного віку легко вивчати іноземні мови. Здатність дитини до розвитку повністю реалізується в перші 8-10 років її життя.

На думку Л. С. Виготського, переконливі факти свідчать про те, що двомовність може бути сприятливим фактором для розвитку рідної мови дитини та її загального інтелектуального зростання. Для кожної з двох мов у психіці дитини розвивається як би власний обсяг, особливий вид ставлення, що перешкоджає поєднанню обох мовних систем. Однак коли дитяча двомовність розвивається спонтанно, поза управлінським впливом освіти, це може призвести до негативних результатів. «Педагогічний вплив, безпосередня роль виховання ніде не є настільки основоположними для всієї долі дитячого мовлення та інтелектуального розвитку дітей, як у випадках двомовності чи багатомовності дитячого населення» [19, с. 35].

Однак навчання не відіграє провідної ролі у всіх дітей молодшого шкільного віку. Як зазначає Л. І. Божович [10, с. 16], щоб та чи інша діяльність стала провідною у формуванні психіки, необхідно, щоб вона становила основний зміст життя дитини, стала для неї центром, навколо якого його основні переживання та проблеми сконцентровані. Найважливішою формою

й умовою цілеспрямованого розвитку дітей є систематичне й організоване навчання й виховання.

Навчальна діяльність вимагає хорошого розвитку довільної уваги. Молодший школяр повинен вміти зосередитися на навчальному завданні, зосередитися на ньому тривалий час, перемикатися з певною швидкістю, переходити від одного завдання до іншого. Однак стимулювання пізнавальних процесів у дітей 6-8 і 9-11 років відбувається лише на піку вольового зусилля, коли дитина спеціально організована під тиском обставин або на власний розсуд.

За звичайних обставин йому дуже важко організувати таким чином свою розумову діяльність. Погана увага є однією з основних причин шкільних труднощів: погана дисципліна та неуспішність. Тому важливо розглянути, як формується цей тип уваги і як його можна коригувати і розвивати. На відміну від мимовільної уваги, довільна увага є не продуктом дозрівання організму, а результатом спілкування з дорослими і формується в соціальному контакті.

Коли дорослий називає предмет і спрямовує його на дитину, що виділяє його з навколишнього середовища, то увага перебудовується. Воно перестає реагувати лише на природні орієнтаційні реакції дитини, які керуються або силою стимулу, чи новизною, або у своєму розвитку починає підкорятися мові чи жесту взаємодії з дорослим. Довільна увага проходить певні етапи. При огляді довкілля дитина спочатку визначає лише певну кількість приладів. Потім він дає цілісний опис ситуації і, нарешті, інтерпретує те, що бачить. Таким чином, розвиток довільної уваги спочатку забезпечує реалізацію дитині лише тих цілей, які ставить перед ним дорослий, а потім тих, які діти ставлять собі самостійно [29, с. 38].

На думку В. А. Крутецького, на ранніх етапах розвитку довільної уваги відбувається поділ між двома людьми — дитиною і дорослим. Дорослий виділяє предмет з навколишнього середовища, вказуючи на нього жестом або словом: дитина реагує на цей сигнал поглядом на названий предмет або бере його в руки.

Вказівка на предмет, слово чи жест організує увагу дитини та примусово змінює напрямок. Тому предмет відокремлений від зовнішнього світу для дитини. Коли діти розвивають свою власну мову, вони вміють самі називати предмет і таким чином довільно відрізнити його від свого оточення. Функція аналізу навколишнього середовища, яка раніше була розділена між дитиною та дорослим, стає внутрішньою для дитини і виконується окремо. Зі сказаного зрозуміло, наскільки довільна увага пов'язана з мовленням. Спочатку це проявляється у підпорядкованості їхньої поведінки словесній настанові дорослих («діти, відкрийте зошити!»), а потім – у підпорядкуванні їхньої поведінки власній мовній вказівці [34, с. 39].

Довільна увага повністю формується до 12-16 років. Таким чином, незважаючи на здатність маленьких дітей довільно керувати своєю поведінкою, мимовільна увага все ж переважає. З цієї причини дітям молодшого шкільного віку важко зосередитися на непривабливій і одноманітній для них роботі або на роботі, яка цікава, але вимагає розумових зусиль. Це призводить до необхідності включення елементів гри в навчальний процес і часто змінювати форми діяльності. У своїх працях Б. Г. Ананьєв пише, що пам'ять — це процес відображення, відтворення і збереження слідів минулого досвіду.

Для дошкільнят пам'ять вважається провідним психічним процесом. У цьому віці запам'ятовування відбувається переважно мимовільно, через недостатньо розвинену здатність розуміти навчальну програму, менше вміння використовувати асоціації та брак досвіду чи незнання техніки запам'ятовування. Якщо події мали емоційне значення для дитини і вразили його, то мимовільне запам'ятовування особливо точне і стійке.

Відомо, що діти дошкільного віку легко запам'ятовують безглуздий і непотрібний матеріал. Причиною такого запам'ятовування є інтерес, що формує у дітей звучання одного і того ж матеріалу, особливе емоційне ставлення до нього, включення в ігрову діяльність. Крім того, сама

нерозбірливість інформації може стимулювати дитячу допитливість і привертати до неї особливу увагу [2, с. 53].

Провідні види пам'яті у молодших школярів - образна та емоційна. Діти швидше і міцніше запам'ятовують все, що цікаве, яскраве, все, що викликає емоційний відгук. У той же час емоційна пам'ять не завжди супроводжується відношенням до живого почуття як спогад про попередній досвід. Наприклад, дитину лякає стоматолог або директор школи, вона лякається при кожній зустрічі, але не завжди усвідомлює, що це за почуття, тому що доволіно відтворити почуття практично неможливо. Пам'ять зображень також має свої обмеження. Дитина насправді краще запам'ятовує конкретних людей, події чи предмети, ніж визначення, пояснення та описи.

Однак протягом періоду збереження зображення може зазнати певної трансформації. Типовими змінами, що відбуваються в зорових образах у процесі їх збереження, є: спрощення (пропуск деталей), певне перебільшення окремих елементів, що призводить до перетворення персонажа на більш однорідного.

Таким чином, у дітей молодшого шкільного віку найбільш достовірними є образи, що містять емоційний компонент. На думку С. Л. Рубенштейна, основним напрямком розвитку пам'яті в молодшому шкільному віці є стимуляція словесно-логічної пам'яті. Словесно-логічна (символічна) пам'ять поділяється на словесну і логічну. Словесна пам'ять пов'язана з мовленням і повністю формується до 10-13 років. Його характерними рисами є: точність відтворення і висока залежність від волі. Особливістю логічної пам'яті є запам'ятовування лише змісту тексту [25, с. 14].

Діти часто створюють у своїй уяві небезпечні страшні ситуації. Переживання негативного напруження в процесі створення і зображення уяви, управління сюжетом, переривання образів і повернення до них не тільки формує дитячу уяву, а й має лікувальний ефект.

1.3. Статеві особливості самооцінки молодших школярів

Проблеми статевих особливостей розвитку самооцінки школярів фундовано досить великою кількістю досліджень зарубіжних та вітчизняних психологів. Основна частина досліджень статевих особливостей самооцінки, представлених у вітчизняній психологічній літературі (Мухіна В.С., 2000, Кон І.С., 1984, Кригіна Н.М., 1993, ін.) присвячена проблемі обумовленості статевих особливостей розвитку самооцінки культурним та соціальним контекстом. Однак, незважаючи на наявність великого інтересу до цього питання, одностайної відповіді на нього немає. Дослідження низки вчених (Е.Маскобу, С.Ячлін, 1974, Р.Вуліє, 1979, Чапман, Воєрса, 1983, Езеїло, 1983, Марч, 1985, Міліс, 1992) не виявили значних статевих відмінностей у загальній самооцінці. В інших дослідженнях вказується на суттєві статеві відмінності як у загальних, так і в часткових самооцінках. Причому, у частині цих досліджень експериментально підтверджено наявність більш високої загальної самооцінки у хлопчиків та юнаків у порівнянні з дівчатами (Бернс Р., 1986, Г.Гурін, Дж.Верофф, С.Фелд, 1960; Сміт, 1978; М.). Елрод, С. Крассе, 1980; Омизо, 1981; Л. Франсіс, Д. Джеймс, М. Джеймс, 1988, М. Мбойя, 1998). На дослідженнях Г.Джакуїш, Р.Ріплі (1980), Франсіс, Картер, Джеймс (1995) і Л.Франсіс (1996) було констатовано вищі загальні самооцінки в дівчат на противагу юнаків. Незначно вища самооцінка дівчаток проти хлопчиків відзначалася у дослідженні С.Пулос (1999). Така різноманітність результатів може пояснюватися низкою причин, серед яких: відмінність концепцій, методології та інструментарію, а також відмінність вибірок за етнічною та соціо-економічною ознакою.

Багато вчених відзначають наявність статевих відмінностей у самооцінці молодших школярів (Н.Марш, Дж.Харкер, Дж.Барнес, 1985, Блок, В. Робінс, 1993, Л.Леслі, 1998, Дж.) Так, наприклад, вони виявили вищу самооцінку у хлопчиків, ніж у дівчаток, за такими шкалами: математичні здібності, фізичні можливості, зовнішність та емоційна стабільність. А дівчатка виявили вищі показники самооцінки порівняно з хлопчиками за шкалами: вербальні

здібності, соціальні відносини зі своєю статтю, чесність. Найбільш позитивне ставлення до своєї зовнішності у юнаків у порівнянні з дівчатами також було відзначено низкою дослідників (І.С. Кон, 1984, Р.Бернс, 1986, М.Росенберг, 1984). Більш висока оцінка дівчатками своїх соціальних здібностей та моральних якостей порівняно з хлопчиками була відзначена у дослідженнях L.Osborne, H.LeGette (1982) та у дослідженнях Pulos (1999). Ряд вчених вказує також на наявність статевих особливостей взаємозв'язку компонентів самооцінки: Я-реальне та Я-ідеальне. Вчені відзначають, що до 6-9 років у дитини складається більш-менш певний «ідеал Я». Диференціація реального та ідеального «Я» зростає у молодшому шкільному віці за рахунок зниження рівня самооцінки, зростання її реалістичності та підвищення рівня домагань особистості дитини та ідеальних уявлень про себе. Було відмічено, що найбільш яскраво цей процес диференціації відбувається у хлопчиків [55, 56].

Особливо цікавим є вивчення прояву статевих відмінностей самооцінки у різні віки. Відомо, що найістотніші зміни в особистості школяра відбуваються у «перехідний період». Підлітковий вік є віком бурхливих протиріч, руйнуванням соціальних стереотипів, виникнення інтересу до протилежної статі та соціальних очікувань, період ідентифікації та визначення власного Я. Істотні зміни зазнає самосвідомість у цьому віці. Л.С. Виготський відзначав його ключову роль у «перехідний період». Щодо змін у самооцінці підлітків існують суперечливі дані. Згідно з одними даними (Rosenberg, 1984, І.С. Кон, 1984, Е.С. Шильштейн, 2000), у підлітковому віці відбувається зниження загальної самоповаги, стійкості образів «Я», зміна самооцінки за окремими якостями, з переходом від підліткового в юнацький вік відзначено зростання самоповаги школярів. У дослідженнях P.O'Malley, J.Bachman (1983) було відзначено незначне зростання самооцінки у старшому підлітковому віці. За даними J. Dusek, J. Flaherty (1981) та R. Monge (1973) різких вікових зрушень у розвитку самооцінки школярів 12-17,5 років виявлено не було [57].

Аналіз психологічної літератури виявив нечисленність досліджень, присвячених вивченню статевих відмінностей у вікових змінах самооцінки. Окремими дослідниками було відзначено зростання відмінностей у самооцінці хлопчиків і дівчаток у міру їхнього дорослішання (D.Frein, S.O'Neil, L.Frank, K.Velit, 1975). У дослідженнях D.Blyth, R. Simmons, S. Carlton-Ford (1983) та J.Block (1993) було констатовано зниження самооцінки дівчаток та підвищення самооцінки хлопчиків протягом підліткового віку. Згідно з іншими дослідженнями, суттєвих статевих відмінностей у динаміці розвитку самооцінки виявлено не було (J. Dusek, J. Flaherty, 1981). При цьому не було вивчено докладно, які саме зміни відбуваються в окремих складових самооцінки. У дослідженнях (Кон І.С., 1984, В.С. Мухіна, 2000) відзначається зміна критеріїв самооцінки у підлітковий та юнацький періоди. На перший план у системі самооцінки юнаків починають виходити соціальні якості, а не успішність у навчанні як у молодшому шкільному віці чи зовнішність як у підлітків [58, 59].

Висновки до розділу 1

Знання самооцінки дуже важливо для встановлення стосунків, тому для повсякденного спілкування зі школяром необхідно враховувати самооцінку дитини. Як і все в ньому, він ще формується і тому більшою мірою, ніж доросла людина, піддається змінам. Формування адекватної самооцінки є найважливішим чинником розвитку особистості дитини. Відносно стійка самооцінка у дітей формується під впливом оцінки з боку оточуючих, особливо найближчих дорослих і однолітків, а також у процесі власної діяльності дитини та самооцінки її результатів.

Оскільки на самооцінку впливає оцінка оточуючих і коли вона стає стабільною, змінюється з великими труднощами, змінити її можна, змінивши ставлення інших (батьків, друзів, вчителів, родичів). Тому формування адекватного самоставлення тісно пов'язано зі справедливістю оцінки близького кола оточуючих людей. Надзвичайно необхідним є допомога людині у підвищенні неадекватно заниженої самооцінки, показати їй, як можна повірити у власні сили та у самого себе, у свої можливості та цінність.

Тому:

- Самооцінку можемо трактувати як складне і динамічне особистісне утворення, як певний особистісний параметр психічної діяльності.
- Навчальна діяльність є одним із найважливіших факторів впливу на самооцінку молодших школярів, тому вчитель початкових класів повинен знати психологічні особливості молодших школярів та враховувати індивідуальні особливості самооцінки в процесі навчання.
- Основними засобами та методами самооцінки є: самостереження, самоаналіз, самозвіт, самоконтроль, порівняння.
- Найважливішою рисою самооцінки молодого школяра є його високий рівень. Ця риса є віковою нормою для даного періоду розвитку особистості.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТЕВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМООЦІНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження

Для визначення особливостей формування у молодших школярів адекватної самооцінки було організовано і проведено експериментальне дослідження. Експериментальна робота проводилася на базі Школи № 112 м.Києва. У дослідженні взяли участь діти молодшого шкільного віку у віці 8-9 років у кількості 20 осіб – 10 хлопчиків і 10 дівчат, що навчаються 2 класі з яких були сформовані 2 групи випробовуваних за статевим критерієм.

Мета констатуючого етапу даної роботи – вивчення початкового рівня сформованості адекватної самооцінки у молодших школярів у залежності від статі.

На цьому етапі дослідження були поставлені наступні завдання:

1. Визначити і описати компоненти і рівні самооцінки молодших школярів.
2. Підібрати комплекс діагностичних методик для дослідження самооцінки у молодших школярів.
3. Виявити рівень сформованості адекватної самооцінки у молодших школярів.

Для вирішення першого завдання даного етапу були сформульовані три показники самооцінки: завищена, адекватна і занижена.

Таблиця 2.1.1

Показники самооцінки

Завищена	Адекватна	Занижена
- Постановка більш високих цілей; - рівень домагання вище реальних можливостей; - прагнення до переваги; - орієнтація на зовнішні моменти діяльності.	- Відповідний віку рівень домагань, гнучкість по відношенню до поставлених цілей; - розумне ставлення до успіхів і невдач, схвалення і осуду; - критичність, самостійність, товариськість; - яскраво виражений мотив досягнення; - прагнення до самоствердження і самореалізації.	- Постановка нижчих цілей; - перебільшення значення невдач; - страх невдачі, боязнь помилки, загальна невпевненість; - догляд «у себе», орієнтація на слабкості свого характеру; - підвищена тривожність і самокритичність.

З метою діагностики рівня сформованості адекватної самооцінки були використані наступні методики:

1. Методика «драбинка» (В.Г. Щур) Мета дослідження: визначити особливості самооцінки молодшого школяра. Дітям була дана наступна інструкція: – на аркуші паперу намалюйте драбинку з 10 сходинок. І уявіть собі, що на самій верхній сходинці даної сходи знаходяться найкращі діти. Вони найрозумніші, сильні, слухняні, красиві, добре навчаються, у цих дітей завжди все виходить, їх постійно хвалять вчителі і батьки. А на самій нижній сходинці знаходяться діти, які погано навчаються, не слухаються батьків, не можуть домогтися успіху. Відзначте, на яку сходинку ви поставите себе?

Результати оброблялися наступним чином: якщо дитина поставила себе на 1-шу, 2-гю, 3-ю сходинку, то у нього низька самооцінка. Адекватна самооцінка, якщо на 4-ту, 5-ту, 6-ту, 7-му. а якщо стоїть на 8-й, 9-й, 10-й, то самооцінка завищена.

2. Методика «Субтест №1» (А. В. Захарова). Мета: визначити емоційний рівень самооцінки. Учні повинні уявити, що гуртки зображені на малюнку – це люди і треба вказати де знаходяться вони. Результати оброблялися наступним чином: якщо дитина вказав на 3, 4 коло зліва, то у нього адекватна самооцінка. Значить, що він приймає себе таким, яким він є, правильно сприймає особливості Я образу і усвідомлює свою цінність. Якщо ж дитина вказав на 1-й коло, то він має завищену самооцінку, а при вказівці на кола далі 5-го занижену самооцінку.

3. Тест «знаходження кількісного прояву рівня самооцінки» по С.А. Будассі. Учням роздали картки з таблицею і провели інструктаж: – спочатку виберіть з перерахованих 20 слів найбільш неприємну якість для Вас. Поставте навпроти цього слова (в колонці «ідеал») цифру 1. Далі з решти 19 слів так само виберіть найбільш неприємне якість і поставте навпроти цього слова цифру 2 і так далі. Потім з цих же слів Виберіть якість, найменш характерне для Вас. І поставте навпроти цієї якості в колонці «реальне Я» цифру 1.

Далі з решти 19 слів так само виберіть найменш характерне для Вас якість і поставте навпроти цього слова цифру 2 і так далі.

При проведенні статистичного аналізу нами був використаний критерій Стюдента обчислюваного за формулою:

$$t_{\text{розр}} = \frac{X_1 - X_2}{S_{\text{різн}}}$$

Де X_1 X_2 – різниця середніх двох вибірок, $S_{\text{різн}}$. – середня помилка різниці. Довірчу ймовірність «Р» визначали, виходячи з розрахованого значення t . Відмінність двох порівнюваних рядів вважали достовірним, якщо ймовірність їх тотожності $p \leq 0,05$.

2.2. Аналіз отриманих результатів

Для дослідження статевих особливостей формування самооцінки молодших школярів, нами були проаналізовані результати двох груп респондентів, поділених на основі їх статі, за трьома методиками нашого дослідження.

За результатами методики «Драбинка» (В.Г. Щур) були отримані наступні результати. Дані відображені у таблиці 2.2.1.:

Таблиця 2.2.1

Результати дослідження самооцінки за методикою «Драбинка»

	Рівень вираженості самооцінки			
	Низька	Занижена	Адекватна	Завищена
Юнаки	10%	20%	20%	50%
Дівчата	20%	20%	20%	40%

Як ми маємо змогу спостерігати, результати у обох груп респондентів майже не відрізняються. Переважна більшість опитуваних має завищену самооцінку. Такий результат являється віковою нормою для школярів, що відвідують перший-другий класи. Часто вони керуються тим принципом у відповіді на питання, що обрати якомога вищу сходинку, опинитися вище, «відірватися від інших».

Адекватна самооцінка виявлена у 20% хлопців і дівчат. Вони мають позитивне ті більш об'єктивне само ставлення, гарно себе позиціонують та оцінюють власну діяльність.

Занижена самооцінка спостерігається також у 20% хлопців і дівчат. Зазвичай, це є показником певних психологічних проблем учня. Найчастіше, такий результат є наслідком поганих відносин в сім'ї, де дитину не хвалять та не підбадьорюють, частіше сварять та вказують на їх безпорадність.

Низька самооцінка виявлена у 10% хлопців та 20% дівчат. Це показник шкільної та соціальної дезадаптації, емоційної нестійкості. Це результат «на межі». В даному випадку дитині вже необхідна кваліфікована психологічна допомога, адже проблеми дитинства досить стійкі, можуть швидко розвиватися та перерости у більш деструктивні форми психологічних хвороб, патологій і т.д.

За результатами методики на виявлення емоційного рівня самооцінки (А. В. Захарова) були отримані наступні результати.

Таблиця 2.2.2

Результати «Субтесту №1»

	Рівень вираженості самооцінки			
	Низька	Занижена	Адекватна	Завищена
Юнаки	20%	10%	30%	40%
Дівчата	10%	10%	30%	50%

Результати дослідження самооцінки за даною методикою майже не відрізняються від результатів методики «Драбинка». Більшість респондентів мають завищену самооцінку, що є віковою нормою, дещо зросла кількість дітей з адекватним рівнем самооцінки, але незначно.

Таблиця 2.2.3

Результати «Субтесту №2»

	Відношення з близькими людьми	
	Домінування	Підлеглість
Юнаки	30%	70%
Дівчата	40%	60%

За результатами даного субтесту можемо припустити, що більшість дітей вважають себе підлеглими та залежними від батьків та близьких, що також є віковою нормою. Вони визнають деякий тиск з боку батьків, розуміють свою залежність від них.

Таблиця 2.2.4

Результати «Субтесту №3»

	Зацікавленість у встановленні соц. контактів	
	Зацікавлені	Не зацікавлені
Юнаки	70%	30%
Дівчата	80%	20%

За результатами даного субтесту ми бачимо, що переважна більшість дітей зацікавлені у нових знайомствах, у встановленні нових соціальних контактів. У дівчат ця риса виражено трохи більше, ніж у хлопців, але не набагато значніше. Зазвичай, діти, що не зацікавлені у встановленні нових знайомств, отримують низькі результати за першим субтестом, тобто мають досить занижену самооцінку.

Таблиця 2.2.5

Результати «Субтесту №4»

	Ступінь індивідуалізації	
	Унікальність	Схожість
Юнаки	60%	40%
Дівчата	60%	40%

Результати за даним субтестом також рівні. Більшість дітей (60% хлопців і дівчат) вважають себе унікальними та несхожими на інших. Даний результат також є показником високої самооцінки.

За результатами тесту «знаходження кількісного прояву рівня самооцінки» по С.А. Будассі отримані наступні результати. Дані відображені у таблиці 2.2.5.:

Таблиця 2.2.6

Результати дослідження самооцінки за тестом Будассі

	Рівень вираженості самооцінки			
	Низька	Занижена	Адекватна	Завищена
Юнаки	10%	20%	20%	50%
Дівчата	10%	10%	30%	50%

Результати за даною методикою не сильно відрізняються від результатів двох попередніх методик по виявленню рівня самооцінки молодших школярів. Половина всіх опитуваних в обох групах респондентів мають завищену

самооцінку, тобто статевих відмінностей в прояву само ставлення не спостерігається.

Для перевірення наявності статевих відмінностей прояву та формування самооцінки молодших школярів був застосований Т-критерій Стьюдента. Отримані дані відображено у таблиці 2.2.6.:

Таблиця 2.2.7

Результати розрахунку Т-критерія Стьюдента

Шкали	Середні показники		Значимість
	Група 1	Група 2	
Самооцінка (Драбинка)	7,5	7,25	0,383
Самооцінка (Субтест №1)	1,75	1,5	0,654
Самооцінка (Будассі)	3,65	3,35	0,469

За допомогою методів математично-статистичної обробки даних, а саме Т-критерію Стьюдента ми бачимо, що між групами респондентів за досліджуваними ознаками різниці немає, тобто дівчата та хлопці не відрізняються сформованістю самооцінки в молодшій школі. Таким чином, на формування самооцінки в молодшому шкільному віці стать не впливає.

2.3. Рекомендації щодо підвищення самооцінки у молодших школярів

Процес формування самооцінки складний, оскільки на нього впливає безліч факторів. У молодшому шкільному віці одним з вирішальних факторів є оцінювання навчальної діяльності молодших школярів. У переважній більшості це оцінювання здійснюється учителем, куратором або іншим представником викладацького складу навчального закладу. Однак не менш важливим є оцінювання навчальної діяльності дитини, яке здійснюють її батьками.

Особливо зараз, коли у зв'язку зі світовою пандемією всі учні вимушені перейти на дистанційне навчання. Вибір оптимальної форми оцінювання навчальної діяльності дитини молодшого шкільного віку є вкрай важливим.

Крім того, важливо, щоб ця форма була приблизно однаковою як зі сторони школи, так і зі сторони батьків.

Дитина, отримуючи інформацію із зовнішнього світу про якість своєї роботи, інтегрує цю оцінку всередину себе. Тому важливо, щоб ця інформація із зовнішнього світу була максимально об'єктивною. Якщо батьки будуть постійно применшувати здібності дитини, а в школі вона буде отримувати гарні відмітки та похвалу від учителів, то вона не зможе побудувати адекватне уявлення про себе. Дитина присвоїть собі полярні оцінки себе і не матиме чіткої опори всередині. Її самооцінка буде залежати від того, як її оточення буде оцінювати її. Критичне осмислення оцінок оточуючих відбувається набагато пізніше.

У молодшому шкільному віці діти повністю асоціюють себе зі своїми відмітками. Саме тому важливо обирати оптимальні підходи до оцінювання навчальної діяльності учня молодшого шкільного віку. На основі теоретичного аналізу проблеми оцінювання навчальної діяльності молодших школярів та результатів проведеного дослідження для викладачів були розроблені наступні методичні рекомендації стосовно розвитку навичок культури оцінювання навчальної діяльності учнів молодшого шкільного віку.

1. Завдання варто підбирати в залежності від типу нервової системи дитини: діти зі слабкою нервовою системою працюють краще без обмежень у часі та при більш тривалій підготовці до відповіді; діти з сильною нервовою системою краще проявляють себе в командних іграх на позиціях лідера, та у завданнях, що потребують швидкої реакції. Відповідно оцінювання навчальної діяльності дітей має враховувати особливості їх нервової системи;

2. Відкрите оцінювання навчальної діяльності (оголошення відміток учнів на уроці) негативно впливає на мікроклімат у класі, тож його використання не рекомендоване. Однак ефективним є надання інформації про відмітку за урок кожному учню окремо, у разі, якщо є чітка заборона ділитися цією інформацією з іншими учнями;

3. Надання розгорнутої інформації стосовно роботи учня на уроці суттєво збільшує його мотивацію до навчання;

4. Найефективнішою формою оцінювання навчальної діяльності учнів молодшого шкільного віку виявилось оцінювання їх роботи через батьків. Рекомендовано щонайменше раз на місяць надсилати батькам лист, де зазначено відмітку за виконаний учнем проект та розгорнуте оцінювання його роботи. Варто робити акцент на покращеннях, водночас відзначаючи ті аспекти, які потребують уваги. Така форма оцінювання не тільки дозволяє сильніше залучити батьків у навчальний процес, а й формує правильну культуру оцінювання батьками навчальної діяльності їх дітей.

Викладачі та адміністрація школи дуже позитивно сприйняли рекомендації, особливо щодо оцінювання учнів молодшого шкільного віку через батьків, оскільки в умовах карантину та он-лайн навчання така комунікація з батьками має значно понизити рівень їх стресу та тривожності. На основі теоретичного аналізу проблеми та результатів проведеного дослідження для батьків були розроблені наступні рекомендації стосовно розвитку навичок культури оцінювання навчальної діяльності учнів молодшого шкільного віку:

1. Оцінювання навчальної діяльності молодшого школяра – це складний процес, який потребує особливої уваги. Типова форма комунікації батьків з дитиною – це та форма комунікації, яка інтегрується всередину дитини та буде супроводжувати її протягом життя. Про це необхідно пам'ятати, підбираючи фрази для оцінювання навчальної діяльності дитини. Ці фрази будуть формувати її ставлення до себе, своїх сильних та слабких сторін, до невдач та перемог, до світу навколо. Це також буде впливати на формування самооцінки дитини молодшого шкільного віку;

2. Під час оцінювання навчальної діяльності бажаним є фокусування на покращеннях, які спостерігаються. Не рекомендовано порівнювати дитину з досягненнями однолітків, бажано порівнювати дитину з її власними попередніми досягненнями;

3. Використовуйте формулювання, які надсилають викладачі, оскільки ці формулювання ґрунтуються на аналізі роботи учня та визначенні його прогресу;

4. При оцінюванні навчальної діяльності варто зважати на індивідуальні особливості дитини, зумовлені типом нервової системи. Наприклад, не варто вимагати швидкого виконання завдань від дитини, для якої такий темп не є комфортним;

5. Рекомендовано формувати позитивне ставлення до невдач, які є частиною навчального процесу. Підтримка дитини та допомога їй у розв'язанні складних для неї завдань є суттєвим чинником формування толерантності до невдач. Важливо донести до дитини молодшого віку, що не знати щось – це нормально, і це не робить її гіршою від інших. Таке ставлення до невдач допомагає формуванню стабільної самооцінки, яка в майбутньому не буде напряду залежати від досягнень дитини.

Висновки до розділу 2

З метою діагностики рівня сформованості адекватної самооцінки були використані наступні методики «драбинка» (Щур), «Субтест №1» (Шахова), «знаходження кількісного вираження рівня самооцінки» по Будассі. В ході констатуючого дослідження було встановлено, що діти молодшого шкільного віку демонстрували неадекватний рівень самооцінки. Проведена робота по виявленню рівнів сформованості адекватної самооцінки у молодших школярів, дозволяє зробити висновок про необхідність розробки і впровадження комплексу завдань по формуванню адекватної самооцінки у молодших школярів.

За допомогою методів математично-статистичної обробки даних, а саме Т-критерію Стьюдента ми бачимо, що між групами респондентів за

досліджуваними ознаками різниці немає, тобто дівчата та хлопці не відрізняються сформованістю самооцінки в молодшій школі. Таким чином, на формування самооцінки в молодшому шкільному віці стать не впливає.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження статевих особливостей формування самооцінки молодших школярів ми дійшли наступних висновків:

1. Самооцінка – це важлива внутрішня характеристика людини, яка дозволяє досягти поставлених цілей і стати успішним. Реальна оцінка власних можливостей дозволяє швидко орієнтуватися в життєвій ситуації і приймати правильні рішення. Формуватися вона починає вже в дитячому віці. Самооцінку можемо трактувати як складне і динамічне особистісне утворення, як певний особистісний параметр психічної діяльності. Навчальна діяльність є одним із найважливіших факторів впливу на самооцінку молодших школярів, тому вчитель початкових класів повинен знати психологічні особливості молодших школярів та враховувати індивідуальні особливості самооцінки в процесі навчання. Основними засобами та методами самооцінки є: самоспостереження, самоаналіз, самозвіт, самоконтроль, порівняння. Найважливішою рисою самооцінки молодого школяра є його високий рівень. Ця риса є віковою нормою для даного періоду розвитку особистості.

2. Велике значення має правильний розвиток самооцінки в дошкільному віці. Але особливу роль для розвитку особистості відіграє молодший шкільний період, який пов'язаний з формуванням самооцінки. Від того, наскільки добре у маленького школяра розвинеться самооцінка, залежить успіх людини в дорослому віці. У цей період формується нормальний рівень домагань, дитина вчиться адекватно оцінювати свої можливості та здібності, розуміє, що успіх залежить не лише від її здібностей, а й від старань та наполегливості.

3. Показники самооцінки дівчат в переважній більшості завищені. За трьома методиками нашого дослідження завищена самооцінка спостерігається у 40-50% дівчат, що являється віковою нормою. Адекватна самооцінка спостерігається у 20-30%, а низька – у 10-20%.

4. Показники самооцінки хлопців майже не відрізняються від показників дівчат. В них також за всіма методиками дослідження завищена самооцінка

спостерігається у 40-50% хлопців. Адекватна самооцінка спостерігається у 20-30%, а низька – у 10-20%.

5. За допомогою методів математично-статистичної обробки даних, а саме Т-критерію Стьюдента ми бачимо, що між групами респондентів за досліджуваними ознаками різниці немає, тобто дівчата та хлопці не відрізняються сформованістю самооцінки в молодшій школі. Таким чином, на формування самооцінки в молодшому шкільному віці стать не впливає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимова М. К. Психофизиологические особенности индивидуальности школьников / М. К. Акимова, В. Т. Козлова. – Москва: Академия, 202. – 160 с.
2. Амонашвили Ш. А. Обучение, оценка, отметка / Ш. А. Амонашвили. – Москва: Знание, 1980. – 96 с. – (Новое в жизни, науке, технике. "Педагогика и психология").
3. Ананьев Б. Г. Индивидуальное развитие и константность восприятия / Б. Г. Ананьев, М. Д. Дворяшина, Н. А. Кудрявцева. – Москва: Просвещение, 1968. – 336 с.
4. Ананьев Б. Г. Психология педагогической оценки / Б. Г. Ананьев // Избранные психологические труды / Б. Г. Ананьев. – Москва: Педагогика, 1980. – С. 128–268.
5. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев., 2010. – 282 с.
6. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – Питер, 2008. – 400 с. – (Мастера психологии). 7. Божович Л. И. О культурно-исторической концепции Л. С. Выготского и ее значении для современных исследований психологии личности / Л. И. Божович. // Вопросы психологии. – 1988. – №5. 8. Выготский, Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Союз, 1997. – 224 с. – (Психология ребенка)
9. Выготский, Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с. – (Психология: Классические труды).
10. Выготский, Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с. – (Мир психологии).
11. Гумелюк О. Є. Психологія Я-концепції / О. Є. Гумелюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с. 89
12. Давыдов В. В. Виды обучения в общении / В. В. Давыдов. – Москва: Педагогика, 1972.

13. Давыдов В. В. О понятии развивающее обучение / В. В. Давыдов. – Москва: Педагогика, 1995. – 144 с.
14. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального исследования / В. В. Давыдов. – Москва: Педагогика, 1985. – 240 с.
15. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – Москва: ИНТОР, 1996. – 544 с.
16. Джеймс У. Научные основы психологии / У. Джеймс. – Москва: СПб, 2003. – 370 с.
17. Джеймс У. Психология / У. Джеймс., 2018. – 616 с. – (PSYCHE).
18. Ельконін Д. Б. Психологічні умови навчання / Д. Б. Ельконін. – Москва, 1970. – 77 с.
19. Ельконін Д. Б. Психологічні умови навчання // Навчання і розвиток молодших школярів / Д. Б. Ельконін. – Москва, 1970.
20. Кислицкая Л. А. Особенности самооценки первоклассников, готовых и не готовых к школьному обучению / Л. А. Кислицкая. — М.: МГППУ, 2006. — 320 с.
21. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк., 1989. – 608 с.
22. Костюк Г. С. Навчання і психічний розвиток учнів / Г. С. Костюк. – Київ, 1979.
23. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин. – Питер: Речь, 2000. – (Мастера психологии и психотерапии).
24. Леонтьев А. Н. Биологическое и социальное в психике человека / А. Н. Леонтьев. // Вопросы психологии. – 1960. – №6. – С. 23—38.
25. Леонтьев А. Н. О формировании способностей / А. Н. Леонтьев. // Вопросы психологии. – 1960. – №1. – С. 7—17.
26. Леонтьев А. Н. Ощущение, восприятие и внимание детей младшего школьного возраста // Очерки психологии детей.— М., 1950 27. Леонтьев А. Н.

Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – Москва: Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.

28.Липкина А. И. Самооценка школьника / А. И. Липкина. – Москва: Знание, 1976. – 64 с.

29.Максименко С. Д. Проблеми розвиваючого навчання / С. Д. Максименко. – Київ, 1997.

30.Максименко С. Д. Пропозиції щодо реалізації "Закону про освіту" / С. Д. Максименко. // Вісник Харківського Національного університету. – 2000. – С. 10–13.

31.Максименко С. Д. Психолого-педагогічні аспекти формування особистості в навчально-виховному процесі / С. Д. Максименко. – Київ, 1981.

32.Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже. – Питер, 2004.

33.Пиаже Ж. Избранные психологические труды/ Ж. Пиаже. — М., 1994.

34.Психологический словарь под ред.В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. М.: Педагогика - Пресс, 2001 г., 440 с.

35.Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – Київ: Вища шк., 1982. – 214 с.

36.Психологічні особливості розвитку образу світу школярів : моногр. / І. М. Бушай; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. - Чернігів, 2007. – 382 с. – Бібліогр.: с. 344-372. – укр.

37.Репкина Г. В. Оценка уровня сформированности учебной деятельности / Г. В. Репкина, Е. В. Заика. – Томск: Пеленг, 1993. – 61 с.

38.Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в психологической практике / К. Роджерс. – 2015: Институт общегуманитарных исследований, 2019. – 200 с. – (Современная психология. Теория и практика).

39.Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс. – Москва: Смысл, 2002. – 527 с.

40.Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию / К. Роджерс., 2016. – 240 с. – (Современная психология. Теория и практика).

- 41.Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / С. Л. Рубинштейн. – Москва: Изд-во АН СССР, 1958. – 151 с.
- 42.Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн., 1946. – 720 с. – (Мастера психологии; 2).
- 43.Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн.. – 960 с. – (Наследие эпох).
- 44.Цукерман Г. А. Виды общения в обучении / Г. А. Цукерман. – Томск: Пеленг, 1993. – 268 с.
- 45.Цукерман Г. А. Как младшие школьники учатся учиться? / Г. А. Цукерман. – Москва: Рига, 2000. – 83 с.
- 46.Цукерман Г. А. Предметность совместной деятельности / Г. А. Цукерман. // Вопросы психологии. – 1990. – №6.
- 47.Цукерман Г. А. Роль сверстников в психическом развитии ребенка / Г. А. Цукерман. // Вопросы психологии. – 1998. – №5. – С. 68.
- 48.Чернобровкін В. М. Психологія прийняття рішень у педагогічній діяльності : дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2007. — 480арк. — Бібліогр.: арк. 421-459.
- 49.Чернобровкіна В.А. Психологія особистісної свободи : монографія / В. А. Чернобровкіна ; Держ. закл. "Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка". - Луганськ : ДЗ "ЛНУ ім. Тараса Шевченка", 2012. – 487 с.
- 50.Эльконин Д. Б. Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников / Д. Б. Эльконин, В. В. Давыдов. – Москва: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1962. – 287 с.
51. Block J., R. Robins (1993). Longitudinal Study of Consistency and Change in Self-Esteem from Early Adolescence to Early Adulthood. Child Development, Vol. 4, № 3, 879-923.
52. Bluth D., Simmons R., Carton-Ford S. (1983) The adjustment of early adolescents to school transition. Journal of Early Adolescence 3, 105-120.
53. Ezelio, B. Sex and urban-rural differences in self-concepts of Nigerian adolescents. The Journal of Psychology, 114, 57-61.

54. Fein, D., O'Neill S., Frank L., Velit K. (1975). Sex differences in preadolescent self-esteem. *The Journal of Psychology*, 90, 179-183.
55. Gurin G., Veroff J., Feld S. *Americans' View of Their Mental Health*. N.Y., 1960.
56. Mboya M. (1998). Family relations and the self-concepts of African adolescents: gender related differences. *Journal of Comparative Family Studies*. Vol. 29, № 1, 201-213.
57. Osborne, L., LeGette H. (1982) Sex, Race and Social Class Differences in Self-Concept. *Measurement and Evaluation in Guidance*, 14, 195-201
58. O'Malley P., Bachman J. (1983) Self-esteem: Change and Stability between ages 13 and 23. *Developmental Psychology*, 19, 257-268
59. Skaalvik E. (1986). Sex differences in global self-esteem. *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol. 30, p. 167-179.

ДОДАТКИ

ДОДАТКИ

Додаток 1

Стимульний матеріал

Методика «Драбинка»(укладач В. Г. Щур, С. Г. Якобсон);

